

Եւ Մեք վեցապիւն արտիւ աղօթեմք առ Բարձրեալն, զի զնոցի հանգուցելոյն ի լոյս երեսաց խրոց ընկալցի եւ զնոցի իմաստութեան եւ զգաստութեան նեղցէ ի վերայ ժողովրդեան Մերոյ, ամէն:

Ի 16ն Մարտի 1934 ամի

Ըստ Տումարիս ՌՅԶԳ

Ի Հայրապետութեան Մերում յԲ. ամի
յԱրարտեան Մայր Արո՞ւ Ս. Էջմիածնի

Ի Վաղարշապատ

Թ. 20

(Իսկականին վրայ ստորագրուած է.)

ԽՈՐԷՆ Ա.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՍՄԵՆՍՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՏԱՌԱՊԱՆՔԻՆ ՓԱՍՏԸ

Ամենէն կարևորն ու համոզիչն է ան, տառապանքին փաստը, թէ՛ ինքզինքին և թէ՛ ուրիշներուն համար: Իր սիրած և իր կեանքին իբր կանոն որդեգրած սկզբունքին կամ իտէալին անկեղծօրէն փարիլ կարենալու համար՝ մարդ պէտք է մտադիւր կրած ըլլայ անոր հարկադրած տառապանքը. և ուրիշները՝ հաստատուելու համար անոր վերաբերմամբ իրենց զգացած կամ իրենց թելադրուած համարումին մէջ, պէտք է վստահօրէն զիտնան թէ զաղափարական զործիչը արդարև ո՞րչափ տառապած է իր վարդապետած և իրականացնել առաջադրած տեսութիւններու համար:

Հաւատքի մարտիրոսներուն, հայրենիքի նահատակներուն, բարոյականի ախոյեաններուն, զիտութեան նուիրուածներուն մեծութիւնը ասոր մէջ է իրապէս: Առաջիններուն արիւնը և երկրորդներուն մահու չափ տքնութիւններն եղած են իրենց արժանիքին վկայութիւնը. առանց ասոր՝ շատ բան պիտի պակսէր իրենց բուն արժանաւորութենէն, ու մարդկութիւնը պիտի չկրնար լիովին ըմբռնել թէ ի՞նչ հոգիներ ապրած են զանոնք ներկայացնող անուններուն ներքև:

Զաւակը երախտազգած սիրով կը պահէ իր սրտին մէջ յիշատակը իր ծնողաց ա՛յն արարքներուն մանաւանդ, որոնց մէջ վշտմբեր դրուադներու պատկերը կայ. աշակերտը սրտանց կը կապուի իր ուսուցիչին՝ ստէպ ո՛չ այնքան թերևս անոր հմտութեան խորութենէն հմայուած, որքան իր պարտականութեան մասին անոր ունեցած անձնուէր եռանդէն. զինուորը արեան ճամբուն մէջ կը հետևի իր սպային և բանակը՝ զօրապետին, երբ վստահ են անոնց հոգւոյն վրայ մանաւանդ քան ճարտարութեան, ու ժողովուրդը հանրային մարդուն մէջ խօսքի և զրչի առաւելութիւններէն աւելի՝ կեանքի և զործերու ապացոյցն է որ կը փնտռէ իրաւամբ:

«Պիտի հաւատամ՝ մինչև որ չտեսնեմ ու չջօշափեմ իր խոցերուն նշանները», կ'ըսէր Թովմաս իր ընկերներուն, երբ անոնք իրեն կը խօսէին յարուցեալ փրկիչին մէկ երևումին մասին՝ որուն ներկայ չէր եղած ինքը: Եւ երբ այդ շինիչ շնորհը չզլացուեցաւ իրեն, ու անիկա կրցաւ անձամբ հաստատել

Յիսուսի ձեռքերուն, ոտքերուն և կողին սալինները. «Տէր իմ և Աստուած իմ» հառաչանքը դուրս թաւ իր կուրծքէն: Անոր վէրքերը միայն կրցան դայն ճանչցնել իրեն. տառապանքին փաստը միայն կրցաւ ամրապնդել երկուանքի վարանումներէն տարուած աշակերտին համոզումն ու հաւատքը՝ իր վարդապետին տիրական հոգւոյն ու աստուածային էութեանը մասին:

«Ի՞նչ են ապացոյցներդ». ճակատամարտի մը վախճանին՝ երբ սպայ մը համարձակեր էր կոտրած սիրտին վիշտը ներկայացնելու Նարոյէտնի, որ անդէտ թողուած ըլլալով անոր գործած քաջագործութիւններուն՝ վարձատրուելիքներու ցանկին մէջ չէր գրած իր անունը, երբ այս հարցումն ըրեր էր աշխարհակալը, սպան իր կուրծքը բանալով յանկարծ՝ ցոյց տուեր էր սալինները. ու վէրքերը եղեր էին իր ռազմական արժանիքին:

Տառապանքի փաստն է արժանիքին ամենէն վաւերական ստուգանիշը: Ու իրեն՝ գործիչին համար ալ չկայ կազդուրող միաթաւրութեան աւելի քաղցր զգացում մը, ինքնագոհութեան և ինքնաբուխ խրախոյսի ներքին և աւելի մաքուր բերում մը՝ քան սուրբ նպատակի մը համար սիրով և քաջութեամբ ու զիտակցութեամբ մանաւանդ կրուած վիշտերու յուշը. որչա՞փ սրտառուչ է Միւսէի այս անմահ տողը.

«Միակ բարիս անանցական՝ արցունքն է այն զոր քափեցի»:

Գաղտնիք չէ երբեք թէ ամենէն հզօր եւ գլեցագնական գործիչներուն, ամէն մարզի մէջ իրական և հանրական արժանիք ներկայացնող անձերուն հոգւոյն մէջ խորք մը կայ մէկ կողմէ արտմութեան՝ որ ծնունդն է աշխարհն ու անոր օրէնքները կազմող տաժանելի պայմաններուն զգացումն, ու միւս կողմէ քաջութեան՝ որ արդիւնքն է արտաքին անոպայ իրականութեան դէմ ներքնապէս կազմուած զօրեղ ոյժի մը զօտակցութեանը: Արդ, այդ երկու հոգեկան վիճակներուն՝ արտմութեան և քաջութեան ներդաշնակուած համաձուլումն է նկարագրի այն բարձր լրջութիւնը, որ տառապանքի դպրոցին մէջ զարգացած մեծ հոգիներուն ամենէն բնորոշ գիծն է:

Ասոր համար է որ իրաւամբ ըսուած է թէ «վիշտը գերազոյն ուսուցիչն է». գերազոյն՝ որովհետեւ ան ստուգիւ կը սովորեցնէ մեզի՝ լուրջ ըլլալ, չտարուիլ պատւանքներէ, չբռնուիլ չոր դատումներու ցանցին մէջ, թոյլ չտալ որ իրաւունքին զգացումը մոռցնէ պարտականութեան մտածումը, պիտնալ չզփոթել բանականութեան և սրտին պահանջները, և կարենալ այնպէս հաւասարակշռել խորհուրդին և զգացումներու նժարները՝ որ մարդ շուարումի չմատնէ իր ճակատագրին ուղղութիւնը:

Հարցուցէ՛ք փորձառութեան. ո՞րն է նախընտրելի՝ իբրեւ զօրութիւն նկարագրի. վայելքէ վայելք թռչկոտող սի՞րտը, թէ վիշտի սալին վրայ ամէն օր կռանուող կամբը. պատասխանը ամէն ոք պիտի լսէ իր խղճին մէջ նոյն իսկ:

Վիշտը տոկուն, փորձառու, խելամուտ, հզօր և ազնիւ կ'ընէ հոգին. առածի մը չափ ամուր է այս մտածութիւնը: Ու ասիկա ճիշտ է ոչ միայն անհատներուն՝ այլ նաեւ ժողովուրդներուն, հաւաքականութիւններուն համար: Ինչպէս նոյն օրէնքն է որ կը վարէ խոտի նուրբ ծղօտի մը և հաստաբետ ծառի մը գործարանաւորութիւնը, միեւնոյն սկզբունքներով է որ կը բացատրուին յաճախ թէ՛ անհատին և թէ՛ ազգի մը բարոյականն ու նկարագիրը:

Մտաւորապէս զգաստ և բարոյապէս զօրեղ կը լինին, այսինքն լուրջ նկարագիր կ'ունենան այն ժողովուրդները, որոնք շատ տառապած են արդարու-

թեան, բարիին եւ ճշմարտութեան համար: Ազգերու ոյժն ու մեծութիւնը, որոնք կը յայտնուին ոմանց պետական կազմին, այլոց ընկերային կեանքին եւ յաճախ նաեւ անոնց կրօնական դրութեան և իրենց հաւաքական միութիւնը արտայայտող ուրիշ երևոյթներու մէջ, արդիւնքն է ընդհանրապէս իրենց հաւաքական բարբին ու հոգւոյն լը՛նութեան, որ իր կարգին՝ կը ստացուի տաժանելի և երկարատև փորձառութիւններու գնով:

Ամէն ժողովուրդ, իր գոյութեան ամբողջ ընթացքին կամ անոր որ եւ է ճակատագրական մէկ շրջանին, աւելի կամ նուազ չափով կրնայ զգացած ըլլալ այս պատմական ու նոյն ատեն հոգեբանական ճշմարտութիւնը: Բայց թոյլ կու տանք մեզի ըսելու թէ ոչ մէկ ազգ զգացած չէ զայն թերեւս այնպէս ու այն չափով՝ ինչպէս ու ինչ չափով պիտի կարենայինք զգացած ըլլալ մենք:

Առաջին այն պահէն ի վեր՝ ուր ազգային գիտակցութիւնը փոխանակեց մեր մէջ տոհմային կամ ցեղական զգացումը, այսինքն Պրիստոնէութեան լոյսին դառնալէն ի վեր, վիշտը զարկաւ միշտ մեր կեանքին. չանցաւ մեր գլխուն վրայէն դար մը, ուր, մէկ կամ երբեմն աւելի անգամներ, քաղաքական փոթորիկներ հիմնովին սարսէին մեր գոյութիւնը, թէ՛ իրրեւ ազգային դրութիւն և թէ՛ իրրեւ աշխարհադրական կազմ. բայց ամէն անգամուն ալ վէրքը, ուշ կամ կանուխ, սպիացաւ վերջապէս. աղէտքը չկրցաւ բոլորովին ջլատել մեր մէջ հաւաքական միութեան ոյժը. փորձանքները փորձառութեան դարձնողներ եղան մեզի համար, ու, ընաշխարհիկ թէ տարաշխարհիկ հորիզոններու զերկը, կրցանք միշտ վերստին ժողովել մեր ինքնութիւնը. վասնզի վիշտը կրցաւ միշտ աւելի լուրջ ընել զմեզ, ու մեր տառապանքի փաստածրարին մէջ, որ մեր պատմութիւնը եղաւ, թէ՛ մենք և թէ՛ ուրիշները կրցանք կարգաւ ապրելու իրաւունքէն չզրկուած ժողովուրդի մը արժանիքը:

Բայց այդպէս եղաւ արդարեւ միշտ, այսինքն վիշտը չկրցաւ երբեք քանդել զմեզ ազգովին, ու տառապանքն ընդհակառակն համբերութեան, քաջութեան ու ստէպ նաեւ իմաստութեան սքանչելիքներ կատարել տուաւ մեզի մեր վրայ խուժող արհաւիրքներուն դէմ, որովհետեւ միխթարութեան, սիրոյ և յոյսի կենդանի զօրութիւններ շինած էր մեր մէջ տիեզերական հրաշագործ ոյժը՝ կրօնական հաւատքը, ազբիւրը բոլոր այն առաքինութիւններուն՝ որոնցմով միայն կարելի է ստեղծել և վերականգնել ազգերուն կեանքն ու բարոյականը: Եկեղեցին, հոգեւոր այն ամբողջը, որուն պաշտպանութեան տակ ազգը կրցաւ զրեթէ միշտ ծառանալ իր բարոյական գոյութեան սպառնացող վտանգներուն դէմ, այդ տեսակէտով կրցաւ կատարել միշտ իր փրկարար առաքելութիւնը, որովհետեւ հասարակաց զգացումին, ամէնուն խղճմտանքին վկայութեամբ՝ իր դերն էր այդ. ու ամէնքը, ընկերային և մտաւորական դիրքի տէր անձինք, որոնք պաշտօն կամ յաւակնութիւն ունէին որ եւ է չափով կամ կերպով առաջնորդելու ազգին, համախոհ էին միշտ իրարու՝ այդ տեսակէտին շուրջը: Այո՛, վասնզի տառապանքին փաստը խօսուն զօրութիւն մըն էր ամէնուն համար. ու այդ փաստը եկեղեցին էր ինքնին:

Հիմակ որ մեծ և բարի ոյժերու այդ իրական աղբիւրը, կրօնքի զգացումն ու ազգային եկեղեցւոյ դադափարը, սղտորելու եւ անոր պատմական դերը ուրանալու ջանքեր կը դաւադրուին դէս ու դէն, կը տեսնուի՝ արդեօք ամպը՝ որ հետզհետէ կը կուտակուի ահա հորիզոնին ոչ շատ հեռաւոր մէկ զծին վրայ...